MAC | Museu d'Arqueologia de Catalunya

EXPOSICIÓ

ART PRIMER

Artistes de la prehistòria

Del 6 de febrer al 28 juny de 2020

Generalitat de Catalunya

Museu d'Arqueologia de Catalunya

L'exposició «Art primer. Artistes de la prehistòria» proposa un viatge al passat a la recerca dels orígens de l'art. Alhora, la mostra vol explicar també l'art rupestre llevantí, una de les expressions artístiques més originals sorgides, tant a Catalunya com a la resta de la mediterrània peninsular, fa més de 7.000 anys.

Organitzada com a cloenda del 20è aniversari de la declaració de l'art rupestre de la façana mediterrània peninsular com a Patrimoni de la Humanitat per part de la UNESCO, l'exposició presenta dons-cents cinquanta objectes únics de la prehistòria europea, procedents de vint museus i institucions catalanes, de l'estat Espanyol i franceses.

D'estètica contemporània, atractiva i innovadora, l'exposició ocupa més de 800 m^2 de l'espai central del Museu i ofereix nombrosos recursos audiovisuals i de realitat virtual en 360 graus que mostren escenes animades de la prehistòria, reproduccions de processos tecnològics, o la visita immersiva de coves i abrics, amb l'objectiu d'arribar i seduir un ample ventall de visitants. Completa l'exposició l'Arqueolab, un espai de joc i interacció, on es desenvoluparan activitats per a tots els públics amb l'objectiu de fer possible la descoberta experiencial de l'art llevantí.

El tractament de l'exposició integra una mirada de gènere al seu discurs. La contribució de la dona en la creació artística es fa palès en les escenografies, audiovisuals i d'altres recursos museogràfics.

ÍNDEX DE CONTINGUTS

TEXTOS DE L'EXPOSICIÓ 4

INTRODUCCIÓ 5
ELS ORÍGENS DE L'ART 6
L'ART PALEOLÍTIC. L'ART DELS ANIMALS 7
L'ART LLEVANTÍ. L'ART DE LES PERSONES 10
L'ART DE DOCUMENTAR L'ART 12
L'ART RUPESTRE, PATRIMONI DE LA HUMANITAT 14

PECES DESTACADES 16

ACTIVITATS 21

CRÈDITS DE L'EXPOSICIÓ 28

TEXTOS DE L'EXPOSICIÓ

INTRODUCCIÓ

El desenvolupament del pensament creatiu i de la capacitat d'abstracció és una de les grans fites de l'evolució humana. Tanmateix, el caràcter efímer de les primeres formes d'expressió artística fa difícil rastrejar-ne els orígens en el temps.

Quan va sorgir la capacitat de comunicar-nos a través d'imatges? Quina és la primera manifestació física de l'existència d'un comportament simbòlic? Aquesta capacitat és exclusiva dels humans anatòmicament moderns, és a dir, nosaltres? O hi ha precedents en altres membres del gènere humà?

L'exposició «Art primer. Artistes de la prehistòria» proposa un viatge al passat a la recerca dels orígens de l'art. Alhora, la mostra vol explicar també l'art rupestre llevantí, una de les expressions artístiques més originals sorgides, tant a Catalunya com a la resta de la mediterrània peninsular, fa més de 7.000 anys.

ELS ORÍGENS DE L'ART

El naixement del comportament simbòlic està envoltat d'incertesa. L'ús metafòric de l'art figuratiu per compartir idees del món natural i cultural sembla inqüestionable. Però hi ha altres antecedents? Els colorants, els ornaments o els primers signes geomètrics són formes incipients de simbolisme?

En algun moment de la prehistòria els colorants van esdevenir pintures, però també van tenir altres usos. Per tant, la seva aparició precoç no necessàriament parla d'artistes.

El simbolisme dels primers ornaments sembla més probable, si, a més de com a elements estètics, van ser emprats com a signes d'identitat. Aquesta mena de simbolisme també l'evoquen les formes geomètriques que els nostres avantpassats africans ja dibuixaven sobre colorants i recipients fa entre 100 i 60.000 anys.

Però sabies que, abans del contacte amb nosaltres, uns 40.000 anys enrere, els neandertals ja feien servir colorants, pigments i penjolls? A més, van ser els primers a marcar les parets amb signes geomètrics i siluetes de mans.

Neandertals i humans anatòmicament moderns

Els humans anatòmicament moderns vam aparèixer fa uns 200.000 anys al sud del continent africà. Gràcies a la nostra capacitat de socialització, comunicació i adaptació a nous medis vam ser els primers i únics humans a colonitzar tots els continents.

Els neandertals van aparèixer uns 300.000 anys enrere al continent europeu. Eren humans perfectament adaptats al seu temps i paisatge, amb capacitats molt evolucionades, que van arribar a expandir-se fins al Pròxim Orient i l'Àsia occidental.

En diversos moments a partir de fa 70.000 anys, uns i altres ens vam creuar en la nostra expansió, i vam arribar a tenir fins i tot una descendència de la qual encara hi ha restes al nostre propi genoma. Els neandertals van desaparèixer fa uns 30.000 anys, i la península Ibèrica va ser l'últim lloc que van habitar.

L'ART PALEOLÍTIC. L'ART DELS ANIMALS

L'art de les cavernes

En l'expansió dels humans moderns pel món i en la seva adaptació a nous paisatges, climes i altres grups humans (com els neandertals al continent europeu) es troba la llavor d'un nou gir creatiu en l'evolució del pensament simbòlic: l'aparició de l'art figuratiu.

Ara fa entre 36.000 i 11.700 anys, les manifestacions artístiques van experimentar un desenvolupament sense precedents al sud-oest d'Europa. Coves profundes, abrics i roques a l'aire lliure van fer de llenços naturals a dibuixos, gravats i pintures, on la bellesa i el naturalisme dels animals o l'abundància dels signes contrasten amb la migradesa de les representacions humanes.

Què significaven aquests temes? Per què els pintaven? La investigació científica debat diverses teories, però la desaparició dels artistes ha deixat aquestes obres envoltades de misteris.

L'edat del gel

Durant la darrera era glacial els humans anatòmicament moderns es van dispersar pel món. Al sud-oest d'Europa hi arribaren fa uns 40.000 anys, acompanyats de millores tecnològiques i d'un extraordinari progrés de les arts.

L'estacionalitat dels recursos vegetals i animals requeria pràctiques de vida nòmada per garantir la supervivència. Coves i cabanes servien de refugi temporal, i la cacera i la recol·lecció proporcionaven aliments. La natura fornia també materials per produir eines, vestits i adornaments.

Un nou estri, el propulsor, i la millora gradual dels projectils varen permetre caçar de forma més eficient. Els animals de clima fred (bisons, mamuts, ossos, rens, lleons de les cavernes o rinoceronts llanuts) i els de clima temperat (cavalls, urs, cérvols i cabres), refugiats en aquestes terres i preses de les caceres, aviat també esdevindrien elements d'inspiració de la seva creativitat.

La creació musical

La música, les cançons i les danses són expressions culturals universals amb poca visibilitat arqueològica. La presència d'instruments musicals apunta que van aparèixer fa, almenys, uns 40.000 anys. Les flautes són els més documentats, però a Europa també trobem xiulets, bramadores i arcs musicals al llarg del paleolític.

Les flautes es fabricaven amb ossos d'aus i les perforacions permetien generar diversos tons. Les bramadores, utilitzades per molts grups humans arreu del món, tenen forma ovalada i estan fetes d'os, ivori o fusta. Emetien un so greu característic quan es feien girar gràcies a un cordill lligat a un dels seus extrems.

La paleta dels artistes paleolítics

L'art paleolític es materialitzava alhora sobre suports parietals i mobles. Pedra, os, banya, ivori, dents d'animals i possiblement materials peribles com la fusta van servir de suports per gravar, pintar i esculpir. En la producció artística no hi havia improvisació: calia una inversió de temps per recollir materials, preparar eines i pigments, seleccionar espais i suports, i pensar dissenys.

Homes i dones dibuixaven i pintaven amb colorants naturals com el carbó o el manganès (negre) i òxids de ferro (vermell). Barrejaven els colorants en pols amb aglutinants naturals (greixos animals o extractes vegetals). La pintura s'aplicava amb els dits, amb pinzells, amb tampons o bufant directament amb la boca.

A l'interior de les cavernes el parpelleig de les flames de torxes i llums de greix acompanyava la creació artística i donava vida als relats narrats a la llum de les imatges.

On eren els humans?

Els artistes paleolítics van emfatitzar en les seves obres el món animal en detriment de la figura humana. Les escasses referències explícites conegudes eren personatges complets, però molt sintètics i idealitzats; essers híbrids, amb trets humans i animals, i fins i tot només representacions de certes parts anatòmiques, com ara caps, atributs sexuals i mans.

La presència de mans petites podria atribuir-se tant a individus joves com a dones. Però les representacions parcials d'atributs sexuals masculins i femenins (penis, vulves i pits) donen protagonisme a ambdós sexes, i ens recorden que les dones també eren presents a la prehistòria.

Les imatges més fidels a la realitat són les famoses estatuetes denominades venus. Eren ídols, deesses, amulets, joguines? Tenien una finalitat simbòlica, sexual o tal vegada ginecològica? El debat entre els especialistes és encara ben viu.

Un art mediterrani

La façana oriental de la península Ibèrica oferia un entorn temperat durant la darrera era glacial gràcies a la influència del Mediterrani. Les espècies representades en coves, abrics i altres suports petris també ho confirmen. Aquí, cavalls, urs, cérvols i cabres, pintats i gravats, dominen l'imaginari.

El gran conjunt de peces d'aquest territori prové de la cova del Parpalló (Gandia), l'escola d'artistes més prolífica i duradora de l'art paleolític, amb més de 5.600 plaquetes que mostren l'evolució de l'art entre fa 32.000 i 14.000 anys.

Altres peces excepcionals les trobem en terres catalanes. L'abric del Molí del Salt (Vimbodí) ha proporcionat el que podria ser el primer mapa d'un campament de caçadors-recol·lectors de fa uns 13.800 anys.

A l'Hort de la Boquera (Margalef de Montsant) un extraordinari gravat captura la interacció entre humans i aus (quelcom inusual a l'art paleolític europeu), que prefigura l'adveniment de l'art narratiu.

L'ART LLEVANTÍ. L'ART DE LES PERSONES

Després del gel

Fa 11.700 anys, amb la retirada dels gels glacials, va desaparèixer també l'art figuratiu paleolític al sud-oest d'Europa. De les comunitats caçadores-recol·lectores que habitaren aquests territoris només en coneixem petites mostres d'art moble amb temes geomètrics. La millora climàtica va afavorir l'expansió dels boscos i, alhora, es va generalitzar l'ús de l'arc.

Uns 7.500 anys enrere, grups forasters plenament neolítics van arribar a la façana mediterrània peninsular acompanyats d'extraordinàries novetats, com la domesticació de plantes i animals, la ceràmica, la falç o els estris de pedra polida.

Els nouvinguts van desenvolupar dues noves tradicions artístiques, parietals i mobles, conegudes com art macroesquemàtic i esquemàtic. Els esbossos simplificats d'humans i animals (només en l'art esquemàtic) i els temes geomètrics (en tots dos casos), il·lustraven una nova manera de relacionar-se amb la natura.

El naixement de l'art narratiu

En algun moment dels inicis de l'era postglacial, entre 11.700 i 7.000 anys enrere, la façana mediterrània peninsular esdevé l'escenari d'un gir sense precedents en la història de l'art a Europa: el naixement de l'art narratiu.

El que coneixem com art llevantí introdueix canvis significatius en els temes i en les formes de relacionar les figures als panells. Ara, per primera vegada, escenes plenes de dinamisme i moviment canvien de forma innovadora la manera de narrar històries visualment.

Els humans i els seus vestits, adornaments i eines, mai vistos anteriorment, esdevenen protagonistes d'escenes que il·lustren tàctiques de cacera, batalles, ajusticiaments, marxes territorials, la recol·lecció de la mel, la maternitat, la mort o altres activitats avui més enigmàtiques.

Imatges i símbols en l'art llevantí

Els artistes llevantins mostren un gran coneixement de la fauna salvatge que pinten: cérvols, cabres, porcs senglars, urs i, amb menys freqüència, cavalls, animals carnívors o insectes. En canvi, la vegetació és escassa.

Ara els protagonistes indiscutibles són els humans, amb trets anatòmics (cabells, nas o barba), tot tipus d'adornaments (tocats al cap, braçalets o cintes), vestits (pantalons curts i llargs, o faldilles) i equipament (arc, fletxes, carcaixos, bosses, cistells i bumerangs).

L'origen d'aquest art és objecte de debat. Per a alguns va ser concebut pels darrers caçadors-recol·lectors postglacials. Per a d'altres, en canvi, és un art neolític, malgrat no parlar d'agricultura i ramaderia. Els temes representats (cacera, guerra o mort) són comuns als dos modes de vida i no permeten decantar el debat.

Paisatges pintats

Les singularitats dels paisatges mediterranis van atreure l'atenció de les poblacions llevantines, que van farcir amb pintures i gravats les parets de balmes i penya-segats ubicats als principals eixos fluvials. Aquests espais van servir de vies de comunicació natural i van facilitar la circulació d'idees i de persones durant generacions.

L'acumulació successiva de figures i escenes de diversos estils en els mateixos panells revela que les pintures eren utilitzades repetidament per recordar els valors culturals d'aquests indrets, de vegades amagats, de vegades prominents.

La paleta dels artistes llevantins

Els artistes llevantins pintaven sobre llenços de roca a l'aire lliure, dins o fora de balmes, per la qual cosa la llum del foc ja no era imprescindible per narrar històries, llegendes o tradicions. Alhora, l'art moble, gran protagonista al paleolític, va desaparèixer d'aquest món.

La diversitat de tècniques i formes d'aplicació de l'antiga pintura paleolítica es redueix ara a l'ús de pinzells, de vegades molt fins, per traçar siluetes monocromes i excepcionalment bícromes. Només un grapat de troballes recents, amb figures humanes finament gravades, insinuen que aquesta tècnica també era coneguda pels artistes llevantins.

La paleta dels nous pintors és semblant a la d'altres artistes de la prehistòria, amb tons negres, vermells i de vegades blancs, obtinguts de la natura i transformats en pintura, un cop barrejats amb aglutinants naturals.

L'ART DE DOCUMENTAR L'ART

De la balma al museu

El MAC custodia una col·lecció singular d'obres originals que il·lustren alguns dels primers grans descobriments d'art llevantí. Aquestes obres amaguen els esforços de prehistoriadors, dibuixants i artistes com Henri Breuil, Josep Colominas, Joan Vila, Josep Tersol, Antoni Bregante o Francisco Benítez Mellado per immortalitzar les troballes, treure-les de les balmes i compartir-les amb la societat i amb la comunitat científica nacional i internacional.

El que inicialment era una eina de comunicació es va convertir en eina d'estudi. Així, a les primeres reproduccions, que centraven l'atenció en figures i composicions aïllades, s'hi van anar afegint nous detalls, com els trets del suport, per oferir visions més integrals i acurades d'aquest art mil·lenari. Per la seva qualitat artística, aquests treballs, elaborats entre els anys 1917 i 1965, són avui veritables obres d'art.

Henri Breuil, pioner de l'art llevantí

El descobriment (1879) i la posterior acceptació internacional de l'autenticitat de les pintures d'Altamira (1902) van atraure a la península Ibèrica els grans prehistoriadors del moment, com ara l'abat francès Henri Breuil. Conegut com a pare de la prehistòria, va ser un dels pioners en l'estudi, la documentació i el descobriment de nombrosos jaciments amb art rupestre llevantí. De la seva mà, les primeres troballes de Calapatà, el Cogul, Alpera, Ayora i Yecla van saltar al panorama internacional en successives ocasions a *L'Anthropologie*, una de les revistes més prestigioses en la recerca prehistòrica europea del moment.

El MAC guarda els seus darrers dibuixos i anotacions de conjunts castellonencs tan singulars com els abrics del Cingle de la Mola Remigia o el Racó Molero (Ares del Maestrat, Castelló), descoberts el 1934, uns treballs que es van interrompre per una malaltia que va patir i per l'esclat de la guerra civil espanyola el 1936.

Descobrint el que ja no hi és

Avui les fotografies i reproduccions gràfiques primerenques de l'art llevantí conservades al Museu d'Arqueologia de Catalunya, fetes poc després dels primers descobriments, representen un llegat artístic d'un valor estètic i patrimonial excepcional. Aquest valor es multiplica quan algunes d'aquestes obres esdevenen, a més, l'únic registre permanent de l'existència de figures o conjunts ara ja desapareguts, fruit de la ignorància i del vandalisme.

És el cas de les fotografies i els calcs dels fons museístics, en ocasions inèdits, que reproduïen meticulosament les pintures de diversos jaciments del nucli valencià de la Valltorta, com ara la cova dels Cavalls o els abrics de la Saltadora, referents mundials en els estudis d'art prehistòric. La integritat del seu coneixement no seria avui possible sense aquesta documentació.

El descobriment de l'art llevantí a Catalunya

La Roca dels Moros del Cogul (Lleida) va ser el primer testimoni amb art rupestre llevantí trobat a Catalunya, l'any 1908, i el segon de la façana mediterrània peninsular.
La convivència en el mateix panell de gravats, potser finipaleolítics, de pintures llevantines amb temàtiques exclusives, com la coneguda "dansa fàl·lica", pintures esquemàtiques i diverses inscripcions ibèriques i romanes ens diu que aquest enclavament va mantenir uns valors culturals destacats al llarg de moltes generacions.

Avui sabem que la famosa dansa fàl·lica, on nou dones envolten un personatge masculí amb el sexe representat, va ser realitzada en diverses fases, de manera que es van anar afegint parelles de dones al llarg del temps. El resultat, però, continua sent excepcional i sense paral·lels. Altres figures, com les que representen diverses espècies de fauna salvatge (cérvols, cabres, bous i porcs senglars), completen el repertori gràfic d'aquest singular indret.

L'ART RUPESTRE, PATRIMONI DE LA HUMANITAT

L'art rupestre és un dels llegats més fascinants i vulnerables dels nostres avantpassats. Avui tots els continents amaguen racons amb aquest tipus d'art, llocs que reuneixen les obres mestres de milers de generacions d'artistes que transformaren els paisatges en peculiars pinacoteques carregades de records, tradicions i creences.

S'estima que arreu del món hi ha centenars de milers de jaciments amb art rupestre, i les troballes continuen. Però només un grup reduït ha rebut la màxima distinció atorgada per la UNESCO: la de Patrimoni de la Humanitat. És el cas de l'art rupestre de la façana mediterrània de la península Ibèrica, inclòs al llistat el 5 de desembre de 1998 com la concentració de jaciments més gran d'Europa, que proporciona un quadre excepcional de la vida humana en un moment inicial de la nostra evolució cultural. Dels 758 jaciments declarats, 59 són en terres catalanes, on avui en coneixem ja més de 120 conjunts.

La Ruta de l'Art Rupestre, Patrimoni Mundial de la UNESCO

La Ruta de l'Art Rupestre integra una sèrie de conjunts de pintures i gravats rupestres prehistòrics que es conserven arreu de Catalunya i que han estat condicionats per a la visita pública. Molts d'aquests conjunts van ser inscrits a la Llista de Patrimoni Mundial de la UNESCO l'any 1998. La Ruta també proposa la descoberta de diversos museus i centres d'interpretació que ens parlen de la vida a la Prehistòria i ens ajuden a comprendre i conèixer millor aquest excepcional patrimoni.

L'Art rupestre a la Comunitat Valenciana

La Comunitat Valenciana també conserva nombrosos conjunts d'art rupestre llevantí inscrits a la Llista de Patrimoni Mundial de la UNESCO, entre els que destaca el Parc Cultural Valltorta-Gassulla. Museu la Valltorta
www.museudelavalltorta.gva.es

Museus i centres d'interpretació

1. Barcelona (Barcelonès) - Museu d'Arqueologia de Catalunya
2. Sant Fruitós de Bages (Bages): Les Brucardes
3. Camarasa (Noguera): Cova del Tabac
4. Os de Balaguer (Noguera): Cova dels Vilasos
5. L'Albi (Garrigues): Vall de la Coma, Balma dels Punts
6. El Cogul (Garrigues): Roca dels Moros i Centre d'Interpretació de la Roca del Moros del Cogul
7. Montblanc (Conca de Barberà): Abrics de El Portell de les Lletres, Mas d'en Llort i Mas d'en Ramon d'en Bessó, i Centre d'Interpretació de l'Art Rupestre Muntanyes de Prades.
8. Capçanes (Priorat): Parellada I_IV i La Vall I_III

9. Mas de Barberans (Montsià): Cocó de la Gralla
10. Ulldecona (Montsià): Abrics de l'Ermita-Serra de Godall, i Centre d'Interpretació d'Art Rupestre Abrics de l'Ermita

Oficina d'Informació de la Ruta de l'Art Rupestre
Museu d'Arqueologia de Catalunya
www.rutadelartrupestre.cat

L'ARQUEOLAB
L'exposició inclou un espai DE JOC i interacció on es desenvoluparan activitats que ens permetran descobrir l'art llevantí en primera persona. Activitats adreçades a tots tipus de públics. Consulteu a l'agenda del www.mac.cat.

PECES DESTACADES

Espàtula en forma de peix
Realitzada sobre una costella de grans dimensions, possiblement de bòvid, amb morfologia de peix on destaca l'aleta caudal. Presenta traços obliqües en forma de xarxa que imiten les esquemes d'un peix. L'aleta presenta dues sèries d'incisions curvilínies i la part proximal, que apareix fracturada, té dues sèries de cinc o sis línies obliqües-paral·leles.

Cueva de el Pendo, Camargo, Cantabria
Magdalenià (20.000-13.700 anys abans d'ara). Museo de Prehistoria y Arqueología de Cantabria.

Collaret format per 14 penjolls
Collaret format per 14 peces, de les quals 11 són de forma allargassada i amb perforació en un dels seus extrems i 3 són de forma de tendència arrodonida.

La Cueva de Praileaitz I, Deba, Guipuzkoa
Magdalenià inferior (18.900-18.300 anys abans d'ara). Depósito Diputación de Guipuzkoa

Bloc gravat (humans i grues)
5 figures fetes amb un solc molt fi que representen homínids i ocells. La figura central és una au (grua) amb un coll molt llarg, cap definit i detall de les plomes, que sembla protegir una cria d'au. A l'esquerra dues figures humanes semblen empaitar els animals.

Abric de l'Hort de la Boquera, Margalef del Monsant, Priorat. Magdalenià superior final (14.350 anys abans d'ara).

Plaqueta gravada (cérvola)
Gravat sobre un bloc de pissarra, on es dibuixa una cérvola que mira cap a l'esquerra.

Sant Gregori, Falset, Priorat. Magdalenià superior final (12.073–11.704 anys abans d'ara). Museu de Reus.

Vas de l'Orant
Vas ceràmic globular amb decoració impresa cardial neolítica amb una representació frontal d'una figura humana amb els braços elevats i amb indicació dels cinc dits de la ma. Aquest tipus de representació antropomorfa es relaciona amb les figures d'orants de l'art macroesquemàtic.

Cova de l'Or, Beniarrés, Alacant. Neolític antic cardial (7500-7200 anys abans d'ara). Museu Arqueològic Municipal Camil Visedo Moltó (Alcoi).

Arc
Fet de fusta de teix. Les seves dimensions reduïdes han permès interpretar que era utilitzat per un infant.

La Draga (Banyoles-Pla de l'Estany). Neolític antic cardial (7300-7000 anys abans d'ara). Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles.

Pintures rupestres llevantines
Fragments originals amb pintures de tres cérvols llevantins de gran naturalisme i amb un delicat tractament de les formes, de la proporció i de l'expressivitat. Dos apareixen en actitud de marxa i un altre, ajagut. Mostren una gran quantitat de detalls anatòmics, com les orelles, les potes, les peülles i les banyes ramificades. El color emprat en tot el conjunt és el vermell.

Aquestes pintures, descobertes l'any 1903, eren les figures principals i centrals d'un conjunt que presentava més elements. Juntament amb la figura d'un senglar, foren arrencades per J. Cabré per a la seva col·lecció, argüint que estaven en perill. L'any 1918 les va vendre a la Junta de Museus de Barcelona, amb altres objectes, per 14.000 pessetes.

Roca de los Moros del barranc de Calapatà, Cretes, Teruel. Mesolític/Neolític (8200-4500 abans d'ara). Museu d'Arqueologia de Catalunya.

Arquer de la Valltorta
Fragment original arrancat de la cèlebre cova dels Cavalls (Tírig, Castelló) poc després del seu descobriment l'any 1917. Conserva un arquer llevantí que camina cap a l'esquerra, portant l'arc en una ma i un feix de fletxes en l'altra. Els calcs realitzats just després del seu descobriment permeten avui conèixer la figura completa i la seva ubicació dins d'aquet jaciment.

Cova dels Cavalls, Tírig, Castelló. Mesolític/Neolític (8200-4500 abans d'ara). Museu de Cervera (Dipositat al Museu de la Valltorta).

Llum de gres amb mànec
Llum esculpit sobre pedra sorrenca, amb una cubeta rodona i mànec quadrangular treballat. Aquest tipus de llums utilitzaven greix animal com a combustible i es feien servir per a il·luminar les coves. Aquesta peça data del Magdalenià antic.

Solvieux, Saint-Louis-en-l'Ille, França. Magdalenià (20.000-13.700 anys abans d'ara). Musée de Préhistoire des Eyzies-de-Tayac.

Bloc gravat (siluetes femenines)
Representacions incises de siluetes femenines molt esquematitzades, vistes de perfil, inclinades cap a la dreta, amb grans glutis arrodonits i sense representació del cap. Aquesta manera de representar la figura femenina és característica del Magdalenià superior a Europa.

Grotte de la Roche de Lalinde, França. Magdalenià (20.000-13.700 anys abans d'ara). Musée de Préhistoire des Eyzies-de-Tayac.

Os gravat (figura humana masculina)
Silueta humana masculina itifàl·lica, poc realista o animalitzada, amb els braços estirats i amb trets facials. La figura està gravada sobre una estella d'os i va ser trobada a l'abric de la Madeleine (Tursac, Dordogne, França). Representació és Magdaleniana.

Abri de la Madeleine, Tursac, França. Magdalenià (20.000-13.700 anys abans d'ara). Musée de Préhistoire des Eyzies-de-Tayac.

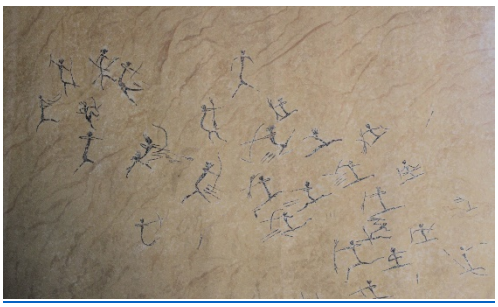

Abric de Dogues
Enfrontament bèl·lic entre 27 arquers lineals dividits en dos grups enfrontats. Gouache de l'Antonio Bregante de l'any 1961, que il·lustra a part de les figures pintades els principals trets del suport utilitzat.

Abric de Dogues (Ares del Maestrat, Castelló). MAC-Barcelona.

Roca dels Moros de Cogul
Reproducció del panell complet on apareixen les espècies més representades a l'art Llevantí, bous, cérvols, cabres i porcs senglars, junt a la cèlebre 'dansa fàl·lica' construïda per addició de figures en diversos moments. Copia realitzada sobre suport de guix i arpillera l'any 1929 i d'autor desconegut.

Roca dels Moros (el Cogul, Garrigues). MAC-Barcelona

Abric V del Cingle de la Mola Remigia
Reproducció de part de l'abric amb fragments de diverses escenes de cacera, i dues figures molt singulars en postures que evoquen una dansa. Les dues combinen trets humans i animals: una amb cap de bou i l'altra amb cua gruixuda. Aquarel·la amb retocs de llapis d'Henri Breuil de l'any 1935.

Abric V del cingle de la Mola Remígia (nucli de la Gassulla) (Ares del Maestrat, Castelló). MAC-Barcelona.

ACTIVITATS

Durant el període d'obertura de l'exposició, el MAC ofereix un ampli programa d'activitats, format per visites guiades, tallers, *masterclasses* i conferències d'especialistes i visites organitzades a conjunts d'art rupestre, tant de Catalunya com de l'Estat espanyol. També s'han programat activitats per a centres escolars i per a famílies els caps de setmana.

Per a professionals, se celebrarà un Seminari d'Art Rupestre i Experimentació, programat pel 4 al 6 de març que constarà de dues jornades pràctiques centrades en l'ús de les noves tecnologies i en l'experimentació com a eina d'estudi de l'art rupestre.

CAPS DE SETMANA

Taller el primer art

Diumenges 15/03, 29/03, 05/04, 19/04, 10/05, 24/05, 13/06 i 28/06, a les 11h.
Una descoberta al pensament creatiu de les societats prehistòriques, centrada en la interpretació dels conjunts pictòrics mitjançant tècniques de *visual thinking strategies* i experimentació.

Imprescindible reserva prèvia a macvisites.acdpc@gencat.cat o al 934232149.

Visites guiades

Del 16 de febrer al 28 d'abril, a les 12.30h.
Visita en la que s'abordarà els orígens de l'art a la prehistòria, tot dedicant una especial atenció a les manifestacions de l'anomenat "art rupestre llevantí", conservades als territoris de la façana mediterrània de la península Ibèrica, i, en especial, a Catalunya. Es farà un recorregut per més d'un centenar d'objectes únics de la prehistòria europea, procedents dels mateixos fons del Museu d'Arqueologia de Catalunya i d'altres museus i institucions catalanes, franceses i de l'estat espanyol, acompanyats de nombrosos recursos audiovisuals i de realitat virtual per a la seva millor contextualització i comprensió.

Activitat inclosa en el preu de l'entrada.
Es recomana reserva prèvia a macvisites.acdpc@gencat.cat o al 934232149.

FEBRER

Art Primer. Artistes de la Prehistòria

Dijous 20, a les 19h | Conferència + Presentació

Conferència inaugural del cicle vinculat a l'exposició temporal i presentació del catàleg vinculat a la mateixa, a càrrec de la comissaria de la mostra, la Dra. Inés Domingo.

Activitat gratuïta. Es recomana reserva prèvia a macvisites.acdpc@gencat.cat o al 934232149.

MARÇ

Seminari "Art Rupestre i Experimentació"

De dimecres 4 a divendres 6

Jornada d'exposició i debat de l'estat actual de la recerca en l'art paleolític i llevantí Patrimoni Mundial i dues jormades pràctiques centrades, la primera, en l'ús de les noves tecnologies en la documentació, estudi, conservació i divulgació de l'art rupestre, i la segona, en l'aproximació experimental com a eina d'estudi de l'art rupestre.

- 04/03: Introducció a l'art prehistòric
- 05/03: Ús de les tecnologies actuals. Jornada pràctica en la que els i les participants realitzaran pràctiques d'ús de diferents softwares.
- 06/03: Art prehistòric i experimentació. Jornada pràctica que té com a objectiu plantejar els fonaments de l'experimentació i el seu desenvolupament en relació a l'art prehistòric.

Més informació i programa complet a www.rutadelartrupestre.cat/
Inscripció gratuïta. Aforament limitat. És obligatòria la inscripció a través del correu electrònic macvisites.acdpc@gencat.cat o del telèfon 934232149.

Els orígens de l'art paleolític de la península ibèrica

Dimecres 4, a les 19h / Conferència

A càrrec del Dr. Joao Zilhao (ICREA-UB)
Es presentaran els resultats de les investigacions més recents dutes a terme sobre la datació de l'art rupestre paleolític i les implicacions que té en qüestions de l'evolució humana i del rol que hi juguen les poblacions neandertals.

Activitat gratuïta. Es recomana reserva prèvia a macvisites.acdpc@gencat.cat o al 934232149.

Art Primer. Artistes de la prehistòria
Dijous 12, a les 19h / Visita especial
A càrrec de la Dra. Inés Domingo (ICREA-UB), comissaria de la mostra.
Una visita guiada per l'especialista en art rupestre llevantí i comissaria de la mostra, a través de la qual es podrà aprofundir en diferents aspectes d'aquesta. Activitat gratuïta d'aforament limitat. Es imprescindible la reserva prèvia a macvisites.acdpc@gencat.cat o al 934232149.

***Tattoo you*: Vida quotidiana i activitat simbòlica durant el Gravetià de Antoliñako koba (Bizkaia), c. 32.000-30.000 Cal BPA**
Dijous 19, a les 19h / Conferència
A càrrec de Mikel Aguirre Ruiz de Gopegui
El tatuatge i altres formes de modificació corporal, amb un fort significat simbòlic, protector, de pertinença, penitència, estatus, o història personal, és un fenomen universal en l'*Homo sapiens*, i probablement des de temps molt remots. Una hipòtesi funcional sobre un conegut útil prehistòric de el Paleolític superior ens ha conduït a la possible identificació de la tecnologia del tatuatge en el registre arqueològic.

Activitat gratuïta. Es recomana reserva prèvia a macvisites.acdpc@gencat.cat o al 934232149.

Art rupestre de la cornisa cantàbrica Patrimoni Mundial
De dijous 19 a diumenge 22 / Sortida cultural
Guiatge a càrrec del Dr. Antoni Palomo, responsable de la col·lecció de prehistòria del Museu d'Arqueologia de Catalunya i comissari de l'exposició "Art primer. Artistes de la prehistòria".

Més informació a www.rutadelartrupestre.cat

ABRIL

Les dones a l'art prehistòric. D'autories i presències
Dijous 2, a les 12h / Conferència
A càrrec de la Dra. Margarita Sánchez (UGR)
Com en gairebé tots els àmbits de la creació i de la producció humana al llarg de la Història, en el denominat art rupestre, les dones i altres grups d'edat han estat escassament visibilitzats. Potser, el que durant molt temps s'hagi vinculat aquest

fenomen a activitats molt concretes, és a dir, propiciar la caça o el desenvolupament de pràctiques rituals específiques, ha ajudat a ignorar la diversitat d'interpretacions possibles per a una producció que es realitza durant milers d'anys , per grups humans diferents i en resposta a necessitats econòmiques, ideològiques i socials diferents. En aquesta conferència discutirem algunes de les premisses en què s'han assentat aquests prejudicis, analitzant d'una banda com s'han anat construint aquests discursos des del XIX i de l'altra, què ens diu la investigació científica actual sobre aquestes produccions.

Activitat gratuïta. Es recomana reserva prèvia a macvisites.acdpc@gencat.cat o al 934232149.

Art Primer. Artistes de la prehistòria
Dimecres 12, a les 19h / Visita guiada especial
A càrrec del Dr. Antoni Palomo (MAC), comissari de la mostra.
Una visita guiada per l'especialista en arqueologia experimental i comissari de la mostra, a través de la qual es podrà aprofundir en diferents aspectes d'aquesta.

Activitat gratuïta d'aforament limitat. Es imprescindible la reserva prèvia a macvisites.acdpc@gencat.cat o al 934232149.

Prehistòria, art i arqueologia!
Diumenge 19 / Jornada prehistòrica
Una jornada en la que descobrirem la prehistòria a través de l'art i la tecnologia.

- 11h. El primer art!: Activitat familiar a través de la qual descobrirem el pensament creatiu de les societats prehistòriques.
- 11-13h. Pintura mural: De les coves als espais urbans!, amb la col·laboració de Difusor.
- 11-13h. "La talla lítica a la prehistòria", a càrrec del Dr. Antoni Palomo
- 12.30h. Visita guiada a l'exposició temporal "Art Primer"
- 11h. Activitat gratuïta inclosa en el preu de l'entrada.

Es recomana reserva prèvia a macvisites.acdpc@gencat.cat o al 934232149.

MAIG

Prehistòria, art i arqueologia!
Diumenges 10 i 24 / Jornada prehistòrica
Una jornada en la que descobrirem la prehistòria a través de l'art i la tecnologia!

11h El primer art!: Activitat familiar a través de la qual descobrirem el pensament creatiu de les societats prehistòriques.
11-13h Pintura mural: De les coves als espais urbans!, amb la col·laboració de Difusor.
11-13h "La talla lítica a la prehistòria", a càrrec del Dr. Antoni Palomo.
12.30h Visita guiada a l'exposició temporal

Activitat gratuïta inclosa en el preu de l'entrada. Es recomana reserva prèvia a macvisites.acdpc@gencat.cat o al 934232149.

Art Primer. Artistes de la prehistòria

Dijous 14 a les 19h / Visita guiada especial

A càrrec de la Dra. Inés Domingo (ICREA-UB), comissaria de la mostra.
Una visita guiada per l'especialista en art rupestre llevantí i comissaria de la mostra, a través de la qual es podrà aprofundir en diferents aspectes d'aquesta.

Activitat gratuïta d'aforament limitat. Es imprescindible la reserva prèvia a macvisites.acdpc@gencat.cat o al 934232149.

Conjunts d'art rupestre llevantí Patrimoni Mundial

Dissabte 23 i diumenge 24 / Sortida cultural

Visita al centre d'Interpretació dels Abrics de l'Ermita a Ulldecona, conjunts d'art rupestre de Capçanes i Museu de la Valltorta - Parc cultural d'art rupestre.
Guiatge a càrrec de la Dra. Inés Domingo, professora associada / Investigadora ICREA, Universitat de Barcelona i comissària de l'exposició "Art primer. Artistes de la prehistòria".
Més informació a www.rutadelartrupestre.cat

JUNY

Prehistòria, art i arqueologia!

Dissabte 13 / Jornada prehistòrica

Una jornada en la que descobrirem la prehistòria a través de l'art i la tecnologia!
11h El primer art!: Activitat familiar a través de la qual descobrirem el pensament creatiu de les societats prehistòriques.
11-13h Pintura mural: De les coves als espais urbans!, amb la col·laboració de Difusor.

11-13h “La talla lítica a la prehistòria”, a càrrec del Dr. Antoni Palomo.
12.30h Visita guiada a l’exposició temporal

Activitat gratuïta inclosa en el preu de l’entrada. Es recomana reserva prèvia a macvisites.acdpc@gencat.cat o al 934232149.

Art Primer. Artistes de la prehistòria
Dijous 18, a les 19h / Visita guiada especial
A càrrec del Dr. Antoni Palomo (MAC), comissari de la mostra.
Una visita guiada per l’especialista en arqueologia experimental i comissari de la mostra, a través de la qual es podrà aprofundir en diferents aspectes d’aquesta.

Activitat gratuïta d’aforament limitat. Es imprescindible la reserva prèvia a macvisites.acdpc@gencat.cat o al 934232149.

CRÈDITS DE L'EXPOSICIÓ

Direcció
Jusèp Boya Busquet

Coordinació d'exposicions
Carme Rovira Hortalà

Comissariat
Inés Domingo Sanz
Antoni Palomo Pérez

Projecte museogràfic
PIGEM / MATAMALA

Imatge gràfica
Marta Carreté

Disseny gràfic
Marta Carreté

Producció i muntatge
Intervento2 S.L.

Audiovisuals
Jordi Orobitg Produccions

Animacions
Jordi Orobitg (direcció)
Carlos Ruiz (animador en cap)
Alex Verdú (cap de VFX)
Lucas Zambotti (ajudant textures)

Suport museogràfic
Estudi de la Mirada SL
Suport tècnic
Àngels Casanovas
Anna M. Garrido
Núria Molist
Jordi Principal

Coordinació de Comunicació
Joan Muñoz
El Giroscopi (suport XXSS)

Coordinació d'Activitats
Agnès Lupión (coordinació)
Difusor
ReCrea, S.L. (concertació de visites i educadors)

Suport administratiu
Enric Cabello
Julià Martínez
Sònia Martínez
Conrad Mateo
Roser Muntalà

Atenció al públic
Iván Díez
Cèlia García
Sebastià Martí
Xavier Pérez
Sofía Ramírez
Joan Roca
Pere Rosaura
Carme Sáez

Conservació – restauració
Montse Agüero
(reproduccions de pintures rupestres)
Gemma Barreda
(pintures del Barranc de Calapatà)
Núria Berenguer (obra gràfica)
Irene García (material arqueològic i reproduccions de pintures rupestres)
Raquel García (obra gràfica)
Ramon López / Quagga associats SL
(escultura neandertal)

Suports de peces
La Subura

Rèpliques arqueològiques
Ramon López
Javier Fanlo
Santi Faro
Antoni Palomo
Correccions lingüístiques
Míriam Salvatierra – Dissenyvisual SL

Emmarcacions
Acutangle

Equipament audiovisual
Best Sistems

Assistència al muntatge
Jordi Mayas
Rubatec

Transports

La Subura
Queroche
TTI

Peces arqueològiques i documents gràfics
Arkeologi Museoa. Bilbo - Bizkaiko Foru Aldundia
DRAC Occitanie - Service regional de l'archéologie
Gordailua Gipuzkoako Ondare Bildumen Zentroa-
Gipuzkoako Foru Aldundia
Institut Cartogràic de Catalunya
Kultura Ondarearen Zentroa. Kultura eta Hizkuntza Politika Saila. Eusko Jaurlaritza
Musée departamental de l'Ariège
Musée National de Préhistoire des Eyzies-de-Tayac
Museo Arqueológico Provincial de Alicante
Museo Arqueológico de Asturias
Museo de Huesca
Museo de Prehistoria y Arqueologia de Cantabria
Museu d'Arqueologia de Catalunya
Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles
Museu Arqueològic Municipal Camil Visedo Moltó. Alcoi
Museu de Belles Arts de Castelló
Museu Comarcal de Cervera
Museu Comarcal de la Conca de Barberà
Museu de Prehistòria de València
Museu de Reus
Museu de la Valltorta
Servei d'Arqueologia i Paleontologia; Servei de Museus i Protecció de Béns Mobles, Dep. de Cultura (Generalitat de Catalunya)

Fotografies i audiovisuals
Ajuntament de Vilafranca del Cid
Ajuntament d'Ulldecona
Archivo Técnico MARQ- Museo Arqueológico de Alicante
Centre National de Préhistoire. Ministère de la Culture
(République Française)
Departamento de Cultura y Política Lingüística. Gobierno Vasco
Dipuzkoako Foru Aldundia
Dirección General de Bibliotecas, Museos y Patrimonio Cultural
(Junta de Extremadura)
DRAC Occitanie – Service regional de l'archéologie
DRAC SRA PACA
Rodrigo de Balbín Behrmann
Diego Garate
Fernando Ramia
Fundação Côa Parque
Gobierno del Principado de Asturias
Grotte du Tuc d'Audoubert
Museu Comarcal de la Conca de Barberà
Museo de Altamira. Ministerio de Cultura y Deporte
(Gobierno de España)
Pedro Guimarães
Servei d'Arqueologia i Paleontologia;
(Generalitat de Catalunya)
Sociedad Regional de Educación, Cultura y Deporte SL
(Gobierno de Cantabria)
Universidad de Sevilla. Proyecto HAR201677789P

Agraïments
Mikel Aguirre, Ignacio Alonso, Susana Alonso, Ana Armillas, Marion Audoly, Patrícia Bassa, Carme Bergés, Peggy Bonnet- Jaquement, Ramon Buxó, Artur Cebrià, Miguel Cortés Sánchez, Ekaterina Couvaras, Jean-Jacques Cleyet-Merle, Adriana Chauvin, Hipólito Collado, Didier Delhoume, María Jesús de Pedro, Santi Faro, Marc Ferran, Andrea Ferrer, Lluís Figueras, Josep M. Fullola, Iñaki García, Roser García, Pilar García-Argüelles, Marcos García Díez, Daniel Garrido, Magda Gassó, Lena Ioannidi, Laura Lara, Ingrid Leduc, Armando Llamosas, Ana Macarulla, Xavier Maese, Rosario Massanet, M. Teresa Miró, Miguel Martín, Cyril Montoya, Juan I. Morales, Jordi Nadal, Lluís Noguera, Manuel Olcina, Carlos Olaetxea, Arturo Oliver, Roberto Ontañón, Consuelo Roca de Togores, Didac Román, Isabel Recuenco, Marta Sáez, Àngela Solà, Antonio Rodríguez Hidalgo, Margarita Sánchez Romero, Hipólito Collado, Fernando Sarría, Sonia San Jose,

Josep M. Segura, Maria Serra, Manuel Vaquero, Agustí Vericat, Pilar Vidal, Valentín Villaverde, Ramon Viñas, João Zilhão.

Ajuntament de Camarasa, Ajuntament de Capçanes, Ajuntament d'Ulldecona, Ajuntament d'Os de Balaguer, Ajuntament de Sant Fruitós de Bages, Centre d'Interpretació Espai Orígens, Centre d'Estudis del Patrimoni Arqueològic (CEPArq). Universitat Autònoma de Barcelona, Museu Comarcal de la Conca de Barberà, Còdol Educació, Parc Cultural Valltorta-Gassulla. Museu la Valltorta, Tu i Lleida SL.